

Валерій Рекрут (м. Київ)

кандидат історичних наук,

E-mail: tur-ker@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0638-6886>

Маловідомі сторінки життя М.В. Левитського на Кубані та Північному Кавказі у 1918-1920 рр.

У розвідці висвітлюються маловідомі сторінки життя та діяльності українського державного і кооперативного діяча – «артільного батька» – Миколи Васильовича Левитського (1849-1936) на теренах Кубані і Північного Кавказу у 1918-1920 рр. Розглядається встановлення міждержавних стосунків між Українською Державою та Кубанської Народною Республікою та відрядження М. Левитського на Кубань для участі в роботі тамтешніх кооперативних з'їздів. Висвітлюються його контакти з кубанськими кооператорами та виступ на засіданні Кубанської Крайової Ради. Також аналізуються арешт повноважного представника Української держави на Кубані Ф. Боржінського і М. Левитського, які по дорозі до Києва потрапили у полон денікінської контррозвідки. Розглядаються причини розстрілу барона Ф. Боржінського та висвітлюються обставини звільнення М. Левитського. Розглядаються складне матеріальне становище, стан здоров'я і життєві негаразди Миколи Васильовича під час перебування в П'ятигорську і Кисловодську.

Окремо висвітлюються організаційні заходи щодо надання допомоги і працевлаштування М.В. Левитського та узагальнюються приклади матеріальної і моральної підтримки з боку тамтешніх кооперативних установ.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Левитський Микола Васильович, Кубань, Кубанська Крайова Рада, М.С. Рябовол, денікінський режим, П'ятигорськ і Кисловодськ, кооперативні спілки Кубані та Північного Кавказу, кооперативна солідарність.

Valerii Rekrut (Kyiv)

Candidate of Historic Sciences

E-mail: tur-ker@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0638-6886>

Little known pages of M. V. Levytskyi's life in the Kuban and North Caucasus in 1918-1920

The article reveals little-known pages of the life and activities of the Ukrainian state and cooperative figure – «artel father» – Mykola Vasyliovych Levytskyi (1849-1936) on Kuban territory and the North Caucasus in 1918-1920. The author considers the establishment of interstate relations between the Ukrainian State and the Kuban People's Republic and the trip made by M. Levytskyi to the Kuban to participate in the work of the then cooperative congresses. His contacts with the Kuban co-operatives and the speech at the meeting of the Kuban Regional Council are displayed. Also, there has been analyzed the arrest of the authorized representatives of the Ukrainian state in the Kuban, namely F. Borzhynskiy and M. Levytskyi, who were captured by the Denikin counterintelligence on their way to Kyiv. The causes of the shooting of Baron F. Borzhynskiy and the circumstances of the liberation of M. Levytskyi are discussed. Further, the complicated financial situation, the state of health and life problems of Mykola Vasyliovych during his stay in Piatygorsk and Kyslovodsk are considered. Moreover, the author illustrates the organizational measures for providing the assistance and employment to M. V. Levytskyi and generalizes examples of material and moral support to him from the local cooperative institutions.

Key words: Ukrainian People's Republic, Mykola Vasyliovych Levytsky, Kuban, Kuban Regional Council, M. S. Riabovol, the Denikin regime, Piatygorsk and Kyslovodsk, cooperative unions of the Kuban and the North Caucasus, cooperative solidarity.

В останні роки в Україні відбуваються заходи щодо вшанування самовідданої громадсько-кооперативної діяльності всесвітньовідомого діяча, «артільного батька» Миколи Васильовича Левитського. У вітчизняній історіографії про основні віхи його участі в міжнародному кооперативному русі та видатні здобутки у становленні української і російської кооперації висвітлювалися в дослідженнях М. Алімана, В. Вовченко, Ф. Ленченка, Т. Оніпко, А. Пантелеймоненка, В. Рекрута, І. Фаренія та ін.¹ Однак у цих працях період життєдіяльності М. Левитського на Кубані та Північному Кавказі (1918-1920) лише згадується або висвітлювався фрагментарно. Разом з тим, виконуючи там почесну місію кооперативного та громадського діяча, «артільний батько» потрапив у надзвичайно складну життєву ситуацію і ледь не втратив життя. Саме там він пройшов через жорсткі випробування української вдачі і в черговий раз пересвідчився в неймовірній життєздатності принципу кооперативної солідарності. Вочевидь, що вивчення життя та діяльності «артільного батька» протягом 1918-1920 рр. на зазначених вище територіях не втрачає своєї актуальності й потребує окремого дослідження. Тому у даній розвідці бачиться доцільним розглянути участь М. Левитського в роботі Кубанської Крайової Ради та проаналізувати важкі життєві випробування, які випали на його долю з боку денікінського режиму та вимушених поневер'янь на теренах Північного Кавказу.

Відтак, влітку 1918 р. після звільнення з державної служби в органах Української Центральної Ради (далі: УЦР), Микола Васильович активно долучився до розвитку українського кооперативного руху і постійно брав участь у заходах щодо становлення системи кооперативних спілок та організацій Української Народної Республіки (далі: УНР). Яскравим підтвердженням всенародного визнання заслуг «артільного батька» стала феєрія святкування 40-річчя його кооперативної роботи, яке відбулося 30 вересня 1918 р. в Києві під егідою Українського Центрального Кооперативного комітету (далі: УЦКК).

Його авторитет знаного кооператора сягав далеко за межі України і знаходив шанувальників в різних кінцях Росії. Так, на Кубані, у кооперативному журналі «Союз» вийшла стаття, в якій діяльність М.В. Левитського отримала надзвичайно високу оцінку та найщиріші відгуки.

Автор вітального допису до почесного титулу – «рицаря кооперативної ідеї» – додав ще більш вагоме звання, визнавши його заслуги як високо достойного «рицаря кооперації»².

Своєю чергою, кооперативна громадськість УНР також підтримувала давні стосунки з кубанськими кооператорами. Вийшло так, що у жовтні 1918 р. до Києва прибула надзвичайна місія Кубанської Ради на чолі з В. Ткачовим. Делегація уклала низку важливих угод між Кубанською Народною Республікою та УНР. Ключовим питанням місії було з'ясування обставин, за яких могло відбутися їх об'єднання³.

У процесі взаємовигідних перемовин сторони уклали угоди щодо торгівельних, морехідних, дипломатичних і банківських зв'язків між Україною і Кубанню, була підписана конвенція про залізничні шляхи сполучень та поштово-телеграфні зносини⁴. Внаслідок візиту Кубань налагодила

¹ Аліман М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. 2-ге вид. М.В. Аліман, Ю. М. Гавриленко. Донецьк : Проект, 2000. 295 с.; Вовченко В. Доробок Миколи Левитського у становленні та розвитку кооперативного руху в Україні: історіографічний аспект/ Вікторія Вовченко // Вісник Книжкової палати, 2012. № 4. С. 1-4; Ленченко Ф.І. Кооперативний рух в Україні та його діячі (186-1921 рр.) / Ф.І. Ленченко. К., 2000. 143 с.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В.І. Марочко. К., 1995. 280 с. Оніпко Т.В. Споживча кооперація України в контексті міжнародного кооперативного руху: 20-і рр.. ХХ ст.: монографія / Т.В. Оніпко. Полтава : ПУЕТ, 2013. 287 с.; Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія / А.О. Пантелеймоненко. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. 347 с.; Рекрут В.П. Артільний батько Микола Васильович Левитський на Поділлі / В.П. Рекрут, О.П. Степченко // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2014. Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Т. Шевченка. С. 376-386; Фареній І.А. Про артільного батька Миколи Левитського: Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського / І.А. Фареній; Наукове товариство істориків-аграрників. Черкаси : «Вертикаль», видавець П.П. Кандич С.Г., 2010. 36 с.

² С.Б. Славний юбілей / С.Б. // Союз. 1918. № 13-14. С. 12-13.

³ Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані. Прага, 1925. Т. 1. С. 182.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Ужгород, 1923. Т. 2. С. 199.

конструктивні стосунки з урядом П. Скоропадського, отримавши від нього вкрай необхідне військове спорядження та боєприпаси. Останній у своїх спогадах відзначав, що прагнув входження Кубані до Української Держави на автономних підставах, однак вирішив, що цю справу не варто форсувати⁵. У відповідь на візит В. Ткачова український уряд вислав на Кубань надзвичайну місію на чолі з бароном полковником Ф. Боржинським⁶.

Крім того, кубанські кооператори запросили українських колег прибути до них на кооперативні з'їзди, які мали відбутися восени 1918 р. Вочевидь, що голова Управи УЦКК Б. Мартос доручив М.В. Левитському як одному із найбільш відомих й авторитетних українських кооператорів відвідати Кубань і здійснити цю почесну місію. 8 листопада 1918 р. в Міністерстві закордонних справ Української держави Микола Васильович отримав відповідне «Посвідчення» про те, що він «має право вільного переїзду з Кііва до Кубаницини (Катерінодара) і назад»⁷.

Прибувши до Катеринодари, М. Левитський опинився у вирі бурхливої політичної боротьби між місцевими прихильниками державності Кубані і табором войовничих поборників «єдиної і неділимої» Російської імперії на чолі з генералом А. Денікіним. «Скрізь на кожнім кроці почувалася хижка та тяжка лапа страшної реакції, – згадував згодом Микола Васильович, – щодня давала вона себе відчувати, розпоряджаючись життям та смертю, як козаків так і іногородніх – не козаків – інших громадян, що... не прийшлись до вподоби цій зграї чорній, – кого було їм треба не тільки брали до в'язниць, а просто вбивали»⁸.

Разом з тим, Микола Васильович брав активну участь в роботі обох кооперативних з'їздів та, зазвичай, виголошував вітальні промови виключно українською мовою. Таке дійство викли-

кало неабияке піднесення серед учасників зібрань, адже переважна більшість тамтешнього козацтва мала пряме коріння запорізьких козаків, які опинилися на Кубані після розгрому Катериною II Запорізької Січі у 1792 р. Згодом Микола Васильович згадував про зустріч з делегацією старших за віком кооператорів, які висловили йому таке: «Ми дуже зраділи, коли почули, що Ви нашою мовою промовляєте до нас. По правді Вам сказати, слухали ми та й плакали, що рідне слово чули. Ще до Вас просьба наша: як поїдете на Україну, кланяйтесь там од нас та й скажіть, нехай про нас на Україні не забувають, бо ми ж таки рідні»⁹.

Під час роботи кооперативних з'їздів М. Левитський познайомився з М.С. Рябоволом, як очолював Раду Спільки кредитної кооперації Кубані та обіймав посаду Голови Кубанської Ради¹⁰. Микола Васильович виявив бажання бути присутнім на засіданні Кубанської Ради, на що М. Рябовол люб'язно погодився і М. Левитському видали відповідну перепуску. 14 листопада 1918 р. він разом із полковником Ф. Боржинським зайняв місце в окремій урядовій ложі¹¹.

На засіданні Ради у виступі головнокомандувача Збройних сил Півдня Росії генерала А. Денікіна були викладені основні засади «історичної місії руських людей». Без особливих застережень там значилося, що Добровольча армія береться рятувати і відбудувати «єдиную и неделимую» матушку-Росію – «Святую Русь»¹².

У частині співпраці з Кубанською Радою, А. Денікін, з диктаторським натиском промовив: «Я певен, що Крайова Рада знайде в собі розум, мужність та силу..., утворить єдину тверду владу, яка буде в тісному зв'язку з Добрармією, не розірве одвічної залежності від єдиної великої Росії»¹³. У виступі не важко було розпізнати

⁵ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918) / П. Скоропадський / Гол. ред. Я. Пеленський. К.; Філадельфія, 1995. С. 237–238

⁶ Там само. – С. 200.

⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 327, спр. 557, арк. 1.

⁸ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 1.

⁹ Там само, арк. 2.

¹⁰ Білий ДД. Рябовол Микола Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Riabovol_M_1

¹¹ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1968. (Монографії, Ч. 4). С. 56.

¹² ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 3.

¹³ Іванис В. Стежками життя (спогади). Книга II-га / Василь Іванис. – Новий Ульм, 1959. – С. 239.

відверту погрозу, що Кубань як вільна, незалежна держава існувати не може, можливе її місце в складі великої Росії зі статусом автономії лише у крайньому випадку.

Відверте насадження політики великодержавного російського шовінізму з боку А. Денікіна глибоко обурило М. Левитського і він попросив головуючого М. Рябовола надати «слово» українській делегації. Зокрема Ф. Боржинський у короткій промові виголосив офіційні вітання Кубанській Раді як законодавчому органу самостійної держави КНР, що дуже не сподобалося присутньому російському офіцерству з оточення генерала А. Денікіна. Однак наступний виступ «*артільного батька*» створив прецедент, який згодом мало не коштував йому життя. Дуже швидко Микола Васильович із притаманною йому майстерністю підкорив більшість із 2000 слухачів, що були присутні в театральній залі. В емоційному виступі українською мовою він нагадав кубанцям про їх історичне коріння і безпосередній зв'язок з матір'ю – Великою Україною. Крім того, доповідач, намагаючись вирвати кубанців з-під впливу чорносотенної ідеології, висунув «*основну думку про суверенні права революційного народу і нації*», чим викликав шквал гучних оплесків з боку переважної більшості присутніх на засіданні¹⁴. Учасник тих подій В. Іванис зазначав, що М. Левитський «*привітав Кубань, як самостійну державу змістовно і щиро*»¹⁵.

Однак, певна частина делегатів із числа денікінського оточення з обуренням та проявом нервової жестикуляції сприймала виступ «*артільного батька*». Один із офіцерів навіть вигукнув: «*Этому старому чорту надо усы вырвать*», що викликало неймовірне обурення у сидячого поруч козака. Велетень могутнього зросту з огидою і презирством підійшов до маленького денікінського служачки й глянув на нього так, що той зрозумів – тут не до жартів, і негайно попросив вибачення¹⁶.

У відповідь на виступи української делегації Л. Бич – перший голова Кубанського Крайового Уряду – українською мовою, але холодно й формально, назвав Україну вже сестрою, а матір'ю для нього стала Росія¹⁷. Невдовзі, 4 грудня 1918 р., надзвичайна сесія Кубанської Краєвої Ради прийняла нову конституцію і змінила назву держави на Кубанський Край. До того ж, в окремій декларації, що додавалася до конституції, було відзначено, що Кубань мала стати складовою частиною Російської федеративної республіки¹⁸. Тому М. Левитський, зважаючи на понад столітні зусилля великодержавної російської ідеології щодо обрусіння Кубані, визнав існування Кубанської Ради досить позитивним явищем. Зокрема, він зазначав, що коли об'єктивно і науково розглянути її діяльність «*...з боку історичної перспективи і порівняти з тим, що було за проклятих часів панування царського деспотизму з його жандармською компанією, що верховодила в краю під керівництвом варварського «Союзу Руського Народу», то, порівнюючи з тим жахливим минулим часом безправ'я і тиранії царських катів, все ж таки Кубанська Рада, при всіх її недочотах, помилках у негативних рисах взагалі без сумніву в справі історії розвитку самоврядування – було до певної міри кроком вперед*»¹⁹.

Після повалення Гетьманського уряду, Директорія УНР продовжувала цікавитись перспективами інтеграції Кубані до України. 21 грудня 1918 р. барон Ф. Боржинський у своєму рапорті до Києва відзначив: «*Кубань вже є існуючим державним козацьким організмом, і тому проводити на Кубані лише українську політику, може бути шкідливим для української ідеї там. Кубань безумовно врешті реїт прилучиться до України, але з огляду на вищевказане треба перевести її через дві стадії, власне: 1. Через самостійність Кубанську. 2. Через федерацію з Україною, як рівного з рівним. І се єдиний реальний шлях*»²⁰.

¹⁴ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 5.

¹⁵ Іванис В. Стежками життя (спогади). Книга II-га / Василь Іванис. Новий Удьям, 1959. С. 242.

¹⁶ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 5.

¹⁷ Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність... С. 56.

¹⁸ Там само. - С. 63.

¹⁹ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 3-4.

²⁰ Павлишин О. З документів дипломатії Української Народної Республіки 1920-1921 рр. / Олег Павлишин // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. Київ, 2013. Випуск 9. С. 386-387.

Зазначимо, що, перебуваючи на Кубані, М. Левитський подружився з М. Рябоволом, який став запрошувати його на різні офіційні заходи. Зокрема Микола Васильович був присутній на спуску на воду військового корабля, де виголосив промову в українському стилі. Однак там також відбувся гострий конфлікт з денікінськими офіцерами і лише втручання М. Рябова врятувало М. Левитського від неприємностей з боку «єдинонеділимців».

Він також був на зустрічах з представниками Антанти, які прибули на Кубань і в один голос агітували за «*Великую и неделимую Россию*». Тому М. Левитський розумів, що на Кубань насувається диктатура А. Денікіна й потрібно негайно повертатися додому. Однак у зв'язку з початком наступальних операцій більшовицьких військ та Добрармії шлях на Україну був відрізаний. Проте Микола Васильович зумів домовитись із дипломатичною місією Ф. Боржинського, який у власному вагоні у кінці січня 1919 р. мав відбути до Києва. По дорозі на станції Волноваха денікінська контррозвідка їх вагон від'єднала, всіх заарештувала й відправила до Єнакієво. Тут денікінці, декілька днів, знущаючись над арештованими, постійно крутили на грамофоні платівку із Заповітом Т. Шевченка «Як умру, то поховайте», чим доводили до істерики жіночу частину арештантів²¹. Згодом на початку лютого 1919 р. в Юзівці (нині: Донецьк) відбулося засідання військово-польового суду Марківського полку Добрармії, на якому винесли вирок: колишнього полковника російської армії Ф. Боржинського за перехід до «*сепаратистів-зрадників*» – розстріляти, а всіх інших з-під варт звільнити. Однак денікінський офіцер, який, ймовірно, слухав промови «*артільного батька*» щодо незалежності Кубані та виступи проти великодержавного російського шовінізму, затримав М. Левитського з намірами «*відправити його на той світ*». Однак, порадившись із головою суду, завзятий чорносотенець із неохотою змушений був відмовитись від своїх намірів. Виявилось, що у кишені піджака «*артільного батька*» денікінці

знайшли його передсмертну записку, де він написав таке: «*шлю останнє привітання всім братам-кооператорам і всім землякам. Як за життя, так і тепер перед смертю кажу вам: що буде то буде, а ти Марку грай, хай живе кооперація, хай живе братерський Союз вільних народів*»²². Крім того, голова суду володів інформацією, що М. Левитський був відомим кооператором і громадським діячем не тільки в Україні та Росії, але й за кордоном, зокрема його знали у Великобританії, Італії, Німеччині та навіть у Канаді. Вочевидь, що поміркований офіцер знехтував надуманими «*звинуваченнями*» проти М. Левитського в тому, що він брав участь в «*організації курсів для підготовки агітаторів проти Добров. Армії*» і вирішив не створювати міжнародної напруги, яка могла виникнути внаслідок розстрілу М. Левитського²³.

Після завершення суду денікінська військова адміністрація відправила М. Левитського до Ростова-на-Дону, де він потрапив під поліцейський нагляд. Там Микола Васильович дуже швидко встановив контакти з місцевими кооператорами. Зокрема, він зустрів давнього знайомого кооператора, естонського дворянина Р.Ф. Реннінга, колишнього діяча Волинської, а згодом керівника Подільської губернської каси дрібного кредиту, з яким в минулому довелось не раз зустрічатися. З вибухом революції в Україні Р. Реннінг перебрався до Ростова й очолив правління Південно-Східного кооперативного банку²⁴. Тут Миколі Васильовичу дали окрему кімнату та призначили матеріальну допомогу за рахунок Українбанку²⁵.

Вимушено проживаючи в Ростові, М. Левитський відчув надзвичайно доброзичливе ставлення з боку ростовських кооператорів. Зокрема, довідавшись, що 25 березня 1919 р. (за ст. ст.) Миколі Васильовичу минає 60 років, тамтешня кооперативна громада влаштувала братерську вечірку, на якій місцеві кооператори тепло вітали ювіляра²⁶.

Своєю чергою, М. Левитський активно долучився до культурного і кооперативного життя краю. Брав участь у роботі 2-х кооперативних

²¹ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 8.

²² Там само, арк. 10.

²³ Там само, арк. 9.

²⁴ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 2017, арк. 1

²⁵ Там само, спр. 17, арк. 11.

²⁶ Там само.

з'їздів (Спілки споживчих товариств і кредитної кооперації Дону) та відвідував засідання правління Кустарно-ремісничих кредитних товариств та неодноразово відвідував літературні вечори під назвою «Нікітинські суботніки»²⁷.

Глибоке й сумне враження на Миколу Васильовича склало політичне вбивство голови Кубанської Крайової Ради М. Рябовола, яке сталося 14 червня 1919 р. в Ростові у вестибюлі готелю «Палас-Отель». За згадкою М. Левитського, за годину до смерті він зустрічався з Миколою Степановичем і розмовляв з ним протягом кількох годин. Але в 2 години 30 хвилин ранку однорукий маніяк-чорносотенець здійснив це неймовірне вбивство²⁸.

Після цієї трагедії у серпні 1919 р. Микола Васильович виїхав на лікування до П'ятигорська. Перебуваючи там, Микола Васильович отримав декілька вітань у зв'язку з 25-ю річницею заснування першої хліборобської артільі в с. Федварах. Зокрема, правління Кубанської кооперативної спілки у телеграмі, вітаючи з ювілеєм, надсилало «низький уклін артільному батьку й учителю» та бажало здоров'я і сили²⁹. Він також отримав 2 тис. крб. гонорару за брошуру з його виступом на Зборах уповноважених спілки в листопаді 1918 р., яку правління вирішило опублікувати, вважаючи його доповідь важливою у справі висвітлення «...культурних завдань кооперації»³⁰.

Перші контакти з місцевими кооператорами принесли приємну несподіванку. Він зустрівся з головою місцевого споживчого товариства П.А. Пеліхівським, який був родом з Поділля. У 1904 р. він слухав лекцію М. Левитського, яку той читав підпільно в Подільській духовній семінарії³¹.

У жовтні 1919 р. М. Левитський переїхав до Кисловодська і потрапив у дуже скрутне матеріальне становище. На початку листопада він останній раз отримав 1 тис. крб. від Ставропольської кредитної спілки³². Однак у зв'язку з активними військовими діями на Північному

Кавказі надходження коштів припинилося. Відсутність постійного житла, припинення надходжень матеріальної допомоги та відчуття самотності призвели до виснаження організму. Тоді Микола Васильович вимушений був звернутися до кооператорів Північного Кавказу з проханням визволити його із цієї біди. «Коли було присяду, щоб достати що на землі, – згадував він, – то вже піднятися було з трудом, а крім голодовки по всьому тілу в мене виступили чиряки»³³.

Першими на прохання відгукнулося правління П'ятигорського споживчого товариства (голова П. Пеліхівський), яке не тільки виділило певні кошти, а й перевезло хворого М. Левитського до міста та надало житло. Крім того, кооператори придбали для нього зимовий одяг, взуття та інші вкрай необхідні речі. Щоб морально не травмувати «артільного батька» за «утриманство», правління П'ятигорської кооперативної спілки запровадило для М. Левитського посаду наукового співробітника для збирання матеріалів щодо історії Кавказьких Мінеральних вод. Ясна річ, що тамтешнім кооператорам ця історія так була потрібна, як для воза п'яте колесо. Однак для Миколи Васильовича це була психологічна реабілітація і певний стимул.

Перебувши зиму в Пятигорську, М. Левитський поринув у нову роботу. Він заручився відповідним посвідченням, яке видала Середньо-Кавказька спілка «Кавказсоюз», в тому, що дослідник відряджається в області і губернії Північного Кавказу, Дону, України і Росії для збирання наукових матеріалів щодо вивчення Північного Кавказу в історичному та соціально-економічному значенні для складання бібліографії з цього приводу та доручалося проводити закупівлі книг для бібліотеки спілки³⁴. Дійсно, Микола Васильович проводив справжні дослідження, зібрав певні матеріали і деяка частина з них зберігається в Україні в сховищах Інституту рукопису Національної бібліотеки імені академіка Вернадського³⁵.

²⁷ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 17, арк. 12.

²⁸ Білий Д.Д. Рябовол Микола Степанович [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Riabovol_M_1

²⁹ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 1677, арк. 1.

³⁰ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 1676, арк. 1-2.

³¹ Там само, спр. 17, арк. 14.

³² Там само, спр. 1784, арк. 1.

³³ Там само, спр. 17, арк. 15.

³⁴ Там само, спр. 566, арк. 1.

³⁵ Там само, спр. 171-172.

До речі, на звернення М. Левитського про надання матеріальної допомоги відреагувало правління українського «Централу». У червні 1920 р. колеги запропонували йому посаду члена створеного в Ростові Комітету сільсько-господарської кооперації з місячним окладом у 20 тис. крб³⁶. Однак така приваблива пропозиція для Миколи Васильовича була нездійсненою.

У жовтні 1920 р., після встановлення радянської влади в П'ятигорську, М. Левитський заручився підтримкою місцевого революційного комітету. Більшовики визнали його жертвою білогвардійського режиму й видали йому відповідне посвідчення, в якому зазначалося, що «... вся влада не тільки не створює будь-яких перепон, а надає т. Левитському всіляке сприяння, як постраждалому від білогвардійських банд»³⁷.

Згодом він відбув до Кисловодська, де до грудня проходив курс лікування. У кінці року Микола Васильович санітарним потягом через Ростов разом із співробітниками Ростовської філії Українбанку прибув на Україну³⁸.

Таким чином, короткий період життя у листопаді 1918 – грудні 1920 рр. для М. Левитського став неабияким випробуванням. Перебуваючи на Кубані, авторитетний кооператор проявив себе як справжній патріот і переконаний прихильник незалежності України. Він відстоював право кожної нації на самовизначення і територіальну цілісність та відверто виступав проти російського великодержавного шовінізму. У критичній ситуації арешту, вчиненого денікінською владою, М. Левитському вдалося зберегти життя лише за рахунок власного авторитету визначного кооперативного діяча, визнаного світовою спільнотою. Згодом, на теренах Північного Кавказу, потрапивши у скрутне матеріальне становище, його врятувала від голодної смерті кооперативна солідарність, виявлена з боку місцевих кооперативних установ та організацій, які забезпечили «артільного батька» належними умовами для проживання.

Підводячи підсумки перебування на теренах Кубані та Північного Кавказу протягом 1918-1920 рр., М.В. Левитський визнав, що його врятували від «голодовки і загибелі» український кооператор П.А. Пеліхівський разом з кооперативною спіль-

нотою П'ятигорська. «За це я буду завжди сердечно вдячний і ніколи цього не забуду»³⁹.

Таким чином, висвітлені вище маловідомі сторінки життя М.В. Левитського – українського державного діяча і видатного подвижника кооперації – надають підстави стверджувати, що його внесок у розвиток національного кооперативного руху, наукова та літературна спадщина потребують подальшого дослідження. Не викликає сумнівів, що постать М. Левитського, щирого патріота України та борця за її незалежність заслуговує на вшанування на державному рівні.

References

Aliman M. (2000). Vydatni diiachi kooperatyvnoho rukhu ta yikh idei. 2-he vyd. M.V. Aliman, Yu. M. Havrylenko. Donetsk., Proekt, 295. [in Ukrainian].

Vovchenko V. (2012) Dorobok Mykoly Levyt-skoho u stanovlenni ta rozvytku kooperatyvnoho rukhu v Ukraini: istoriohrafichnyi aspekt/ Viktoriia Vovchenko // Visnyk Knyzhkovoї palaty, № 4, 1-4. [in Ukrainian].

Lenchenko F.I. (2000). Kooperatyvnyi rukh v Ukraini ta yoho diiachi (186-1921 rr.) / F.I. Lenchenko. – K., 143. [in Ukrainian].

Marochko V.I. (1995) Ukrainska selianska kooperatsiia. Istryko-teoretychnyi aspekt (1861-1929 rr.) / V.I. Marochko. – K., 280. [in Ukrainian].

Onipko T.V. (2013) Spozhyvcha kooperatsiia ukrainy v konteksti mizhnarodnoho kooperatyvnoho rukhu: 20-i rr.. KhKh st.: monohrafiia / T.V. Onipko. – Poltava: PUET, 287. [in Ukrainian].

Panteleimonenko A.O. (2008) Ahrarna kooperatsiia v Ukraini: teoriia i praktyka: monohrafiia / A.O. Panteleimonenko. – Poltava: RVTs PUSKU, 347. [in Ukrainian].

Rekrut V.P. (2014) Artilnyi batko Mykola Vasylovych Levytskyi na Podilli / V.P. Rekrut, O.P. Stepchenko // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirnyk naukovykh prats. – Kamianets-Podilskyi: Oiiium. – T. 21: Prysviacheno 200-richchiu vid dnia narodzhennia T. Shevchenka, 376-386. [in Ukrainian].

Farenii I.A. (2010) Pro artilnoho batka Mykolu Levytskoho: Dopovid na urochystomu zasidanni Sektsii sotsialnoi aktyvnosti silskoho naseleння z nahody 150-richchia z dnia narodzhennia Mykoly Vasylovycha Levytskoho / I.A. Farenii; Naukove tovarystvo istorykiv-ahrarykiv. – Cherkasy: «Vertikal», vydavets P.P. Kandysh S.H., 36 s. [in Ukrainian].

³⁶ Там само, спр. 612, арк. 1.

³⁷ Там само, спр. 564, арк. 1-2.

³⁸ Там само, спр. 17, арк. 16.

³⁹ ІР НБУВ, ф. 327, спр. 538, арк. 11.